

XIX ASRDA OʻRTA OSIYO MUSULMONLARINING HAJ ZIYORATI*Aymatova Zarnigor Gʻulomovna,**Buxoro davlat Universiteti Jahon tarixi kafedrasida oʻqituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asrning sovet hokimiyati yillarida Oʻrta Osiyo musulmonlarining haj ziyorati masalalari yoritilib berilgan. Davr birlamchi manbalar va adabiyotlar qiyosiy tahlili orqali oʻrganilib, tegishli ilmiy xulosalar qilingan. Sovet hokimiyati yillarida musulmon aholisining ogʻir sharoit yashagani doim taqiq ostiga olingani ularga sunʼiy toʻsiq qoʻyilganini toʻgʻrisida yozilgan. Diniy bayramlarning taqiqlanishi, ayrim diniy marosimlar hattoki, janoza marosimlar ham taqiqlangani koʻrsatib bergan. Baʼzi davrlarda yaʼniy ikkinchi jahon urushi yillarida dinga nisbatan SSSRda yumshoqlik siyosati yuriladi bundan maqsad diniy ulla molarni xalqni fashizmga qarshi kurashda yakdil boʻlib birgalikda kurash olib boorish nazarda tutilgan.

Kalit soʻzlar: General-gubernator, musulmonlar, diniy mutaassiblik, madrasa, masjid, Turkiya, SSSR, Diniy ishlar qoʻmitasi, Navroʻz, maxsus xizmat.

Аннотация: В данной статье освещаются вопросы паломничества мусульман Средней Азии в годы советской власти в XX веке. Период был изучен путем сравнительного анализа первоисточников и литературы, и сделаны соответствующие научные выводы. Писано о том, что в годы советской власти мусульманское население жило в тяжелых условиях, оно всегда находилось под запретом, и от него ставился искусственный заслон. Запрещены религиозные праздники, некоторые религиозные обряды и даже похоронные обряды. В отдельные периоды, то есть в годы Второй мировой войны, в СССР проводилась политика снисходительности к религии, целью которой было объединение народа в борьбе с фашизмом.

Ключевые слова: генерал-губернатор, мусульмане, религиозный фанатизм, медресе, мечеть, Турция, СССР, Комитет по делам религий, Навруз, спецслужба.

Abstract: This article highlights the issues of pilgrimage of Central Asian Muslims during the years of Soviet power in the 20th century. The period was studied through the comparative analysis of primary sources and literature, and appropriate scientific conclusions were made. It has been written about the fact that during the years of Soviet power, the Muslim population lived in difficult conditions, they were always banned, and an artificial barrier was placed on them. The prohibition of religious holidays, some religious ceremonies and even funeral rites have been banned. In some periods, that is, in the years of the Second World War, the policy of lenience towards religion was carried out in the USSR, the goal of which was to unite the people in the fight against fascism.

Key words: Governor-General, Muslims, religious fanaticism, madrasa, mosque, Turkey, USSR, Religious Affairs Committee, Nowruz, special service.

Kirish: Mustaqillikdan keyin Oʻzbekistonda dinga boʻlgan munosabat tubdan oʻzgardi. Mustaqillik sharofati bilan hamyurtlarimiz hajga va Umraga-Makka va Madina ziyoratiga, diniy farzni ado qilishga borib kelmoqdalar. Lekin sovet hokimiyati oʻrnatilgandan dinga nisbatan boshqacha kayfiyat yuzaga keldi. Haj ziyoratini amalga oshirish uchun taqiqqlar qoʻyildi lekin baʼzi davrlarda ularga haj ziyoratini ado etishga ruxsat berildi bundan asosiy maqsad esa SSSRning jahon xalqlariga oʻzining erkin va ozod davlat deb koʻrsatishdan iborat edi.

Natija va muhokama: Sovet hokimiyati oʻrnatilgunga qadar Turkiston musulmonlarining haj ziyorati Rossiya imperiyasi siyosati bilan uzviy ravishda bogʻliq boʻlgan. Bu Turkiston general-gubernatorligi, Buxoro amirligi, Xiva xonligi, butun Rossiya imperiyasining qoʻshni mamlakatlar, ayniqsa, Eron, Turkiya, Afgʻoniston, Britaniya Hindistoni bilan koʻp tomonlama munosabatlaridan kelib chiqqan. Ikkinchidan, bu jarayon iqtisodiy omil bilan ham uzviy bogʻliq boʻlib, katta miqdordagi mablagʻ Sharq mamlakatlariga, asosan Saudiya Arabistoniga oqib ketardi. Toʻgʻri, Saudiya Arabistoni nomi bilan bir butun davlat 1932 yilda tashkil topgan, biroq tarixiy adabiyotlarda bu atama, bu sanadan oldin qoʻllanilgan. Haj ziyoratini ado etib qaytgan musulmon vakillarning axloqiy-maʼnaviy dunyoqarashida oʻzgarishlar sodir boʻlib, ular dunyoni, hayotni boshqacha idrok qila boshlashi ham muhim ahamiyatga ega edi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, Turkiston general-gubernatorligi davrida Makka va Madina hajga boruvchilar soni koʻp edi. Rossiya imperiyasi musulmonchilik bilan hisob-kitob qilishga majbur boʻlgandi. Har yili

o'lkada 2-3 bor ko'tarilgan xalq qo'zg'olonlari imperiya ma'murlarini ehtiyotkorlik bilan siyosat yuritishga undagan.

Diniy e'tiqod mutaassiblik, eskilik sarqiti sifatida qaraladigan bo'ldi deb hisoblanadi. Kommunistik mafkura hukmronligi sharoitida musulmon aholi og'ir turmush sharoitiga tushib qoldi. Diniy marosimlarning taqiqlab qo'yilishi, madrasa va masjidlar yopilishi, islom me'moriy obidalarining vayron qilinishi, 1917 – 1924, 1925 – 1935- yillardagi harbiy to'qnashuvlar o'zbek xalqi ma'naviy – madaniy rivojiga o'nglab bo'lmas zarbalar berdi. Ta'qib va tazyiqlar bolsheviklar tomonidan diniy ulamolarga ham, musulmon aholiga ham o'tkazildi. Musulmon uyg'onish davri moddiy va ma'naviy yodgorliklari qarovsiz holda qolib, yarim xaroba holatiga keltirildi. O'rta Osiyo xalqlari tarixi o'rganilar ekan, 1920 – 1930 yillarda Farg'ona vodiysi, Buxoro hududlaridan ayrim yillarda 2 – 3 kishi haj ziyoratiga borganligi kuzatiladi. 1976-1992 yillarda mavjud bo'lgan “Vatan” jamiyati faoli Ahmadjon Luqmonov sovet hokimiyati yillarida har yili SSSRdan o'rtacha 20 kishidan 30 kishiga qadar musulmonlar haj ziyoratiga borishini ta'kidlaydi. Haj ziyorati uchun Makka va Madinaga amallab yetib olgan barmoq bilan sanarli shaxslarning ham ayrimlari Vatanga qaytmasdan, u yoki bu Sharq mamlakatlaridan birida yashab qolishgan. Ularning ko'pchiliklari Turkiya Respublikasini ikkinchi Vatan sifatida tanlashardi. Sobiq ziyoratchilar Turkiya shaharlarida savdo – tijorat ishlari, hunarmandchilik, hamollik va boshqa xizmatlar bilan shug'ullanishgan. Ikkinchi jahon urushi yillarida (1939 – 1945 yy.) sovet hukumati dinga munosabatda “yumshoqlik” yo'lini tutdi. Maqsad fashizmga qarshi kurashda diniy ulamolar va musulmon aholini o'z tarafida turishi og'ir damda jamiyat yakdilligiga erdinish edi. Qolaversa, SSSR musulmon mamlakatlari bilan yaqinlashgandi. 1943 yildan diniy rasmiy idoralar tashkil etildi. Toshkent, Ufa, Boku, Bo'ynoqda hududlar bo'yicha musulmon boshqarmalari tashkil etildi. Jumladan, O'rta Osiyo musulmonlari diniya boshqarmasi (keyinchalik O'rta Osiy va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi, Movarounnahr musulmonlari diniy boshqarmasi) tuzildi. Mazkur diniy boshqarmaga va O'zbekiston SSR hukumati Maorif nozirligi huzuridagi “Diniy ishlar qo'mitasi” ga haj ziyoratiga borish uchun rasman ariza berishga ruxsat etildi. Haj ziyoratiga borish uchun juda ko'p sun'iy to'siqlardan o'tish kerak edi. Shuning uchun ziyortachilarning yillik o'rtacha soni, barmoq bilan sanarli bo'lib qolayotgan edi. 1944 yilda Sovet Ittifoqidan haj ziyoratiga borganlar soni 6 nafarni tashkil etdi. 1953 yilda esa 23 kishi Makka va Madina hajida bo'lib qaytgandi. 1944-1953 yillarda har yili o'rtacha ziyoratchi musulmonlar soni 15 – 18 nafardan oshmagan. Ziyoratga borib qaytgan musulmonlarning 50 – 60 foizini O'zbekiston musulmonlari tashkil etgan. Albatta, ko'p millionli SSSR davlati aholisi uchun yuqorida ko'rsatilgan raqamlar o'sha davr uchun, ahamiyatsiz, nomigagina haj ziyoratini amalga oshirishga ruxsat berilganligini ko'rsatadi.

Sovet hukumati organlari haj ziyoratiga ariza bergan shaxslarni (fuqarolarni) ijtimoiy kelib chiqishiga katta e'tibor qaratardi. Ziyorat uchun ruxsat berilganlarning asosiy qismi diniy ulamolar, magazin mudirlari, qorovullar edi. Hukumat a'zolari qoloqlik va mutaassiblikda ayblanishdan, egallab turgan mansablaridan ajralib qolish xavfidan qo'rqib, ular haj ziyorati uchun ariza berishmasdi. Haj ziyoratidan qaytgan kishilarga hoji osh berish, xatm – qur'on qilish, o'zini bildirish amalda ta'qiqlangandi. Nomigagina ishlab turgan 2-3 madrasa va masjidlarning xizmatchilari haj ziyoratiga ketadiganlar umumiy ro'yxatga kiritilardilar. Aslida haj ziyorati istagini bildirganlar va hukumat organlariga ariza bilan murojaat qilganlar aslida ko'p sonli bo'lardi. Musulmon aholi har qanday to'siq, taqiqlarga qaramay ariza berishda davom etavergan. 1961 yilda Makka va Madina haj ziyoratiga borish istagi bilan 100 nafar musulmon (O'zbekistondan) murojaat qilgan. Uzoq tekshiruvlardan keyin faqat 6 nafar musulmonga haj ziyorati uchun ruxsat berilgan. Haj ziyoratiga yuborish musulmonlarning Diniya Boshqarmasi ixtiyorida emasdi, bu jarayon hukumat va SSSR Davlat Xavfsizligi (KGB) idorasi tomonidan nazorat qilinardi. Musulmonchilik qoidalarini bajarish bilan bog'liq ishlar 1970 – yillar oxiri – 1980 – yillarda yanada qat'iy ta'qib ostiga olindi. O'zbek xalqi uchun asrlar bo'yi yashab kelgan urf-odat va an'analar qoloqlik, diniy mutaassiblik ko'rinishlari qoldiqlari sifatida qoralandi va amalda taqiqlab qo'yildi. Ro'za hayiti, Qurbon Hayiti bayramlari nishonlanmas, hatto, “Navro'z” ham diniy bayram deb e'lon qilindi.

1980 – yillar boshida musulmon odat va marosimlari taqiqlandi, hatto janoza marosimlari ham o'tkazilmay qo'yildi. Ayniqsa, kompartiya a'zolari va hukumat rahbarlari o'zlarini yaqinlari janozasiga ham borolmay qoldi. Zo'rovonlik yo'li bilan musulmon urf-odatlarini taqiqlanishi haj ziyoratiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatdi. Tarixiy ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, 1960 – 1980 – yillarda har yili o'rtacha 25 – 38 nafar musulmon ziyoratchi Makka va Madina hajida bo'lib qaytgan xolos. Haj ziyoratida bo'lgan aholi orasiga “maxsus xizmat” vakillari kiritilib, ular qat'iy jadval asosida ziyorat arkonlarini bajarishar edi. Shuningdek, ziyoratchilarning asosiy qismini

diniy muassasa va diniy tashkilotlarda faoliyat yuritganlar tashkil etganligini tarixiy dalillar tasdiqlaydi. Hukumat siyosatida mafkuraviy kuch va ta'sir o'tkazishdan himoyalaniş musulmon aholi uchun ko'plab qiyinchilik va ruhiy azoblarni yuzaga keltirgandi.

Xulosa: Sovet hokimiyati yillarida Sobiq Ittifoq, jumladan, O'zbekistondagi musulmonlarning muqaddas shaharlar: Makka va Madinaga haj ziyoratini butunlay taqiqlab qo'yilmaslik maqsadi jahon jamoatchiligi ko'zi oldida SSSRni erkin va ozod xalqlar ittifoqi qilib ko'rsatishga qaratilgan edi. Sovet hukumati islom diniga, musulmon aholi va din ulamolariga nisbatan munosabatda Rossiya imperiyasidan ham bir necha karra ortiq salbiy munosabatda bo'lgandi. Turkiston Rossiya imperiyasi ta'sirida bo'lgan yillarda musulmon ziyoratchilar soni har yili 5 – 7 ming nafar atrofida bo'lsa, sovet hokimiyati yillarida ularning soni bir yilda bir necha o'n kishidan oshmaganligi yuqoridagi fikrimizni isbotlaydi.

Adabiyotlar

1. Alimova D. Shodmonova S. Iz istorii palomnichestva musulman Syentralnoy Azii v Mekku (kones XIX – nachalo XXI vv.) // O'zbekiston tarixi; 2011. - №6. – S. 49 – 61.

2. Odilov A. Sovet hukumronliginning dastlabki yillaridagi diniy siyosat tarixidan // O'zMU xabarlari. 2008. - № 2. B. 62 – 63.

3. Sayid Mansur Olimiy. Buxoro – Turkiston beshigi. – Buxoro: "Buxoro" nashriyoti, - 2004. (fors-tojik tilidan t.f.n.dos.H.H.To'rayev tarjimasi) – 144 b.

4. Hayitov Sh. O'zbek muhojirligi tarixi. T.: "ABV MATBVOT KONSALT"; 2008. – 208 b.